

<https://doi.org/10.31891/2415-7929-2022-25-7>

УДК 82.09 (4/9)

ПАПУШИНА В.

Хмельницький національний університет

ТИПОЛОГІЧНА СПОРІДНЕНІСТЬ ПОЕЗІЙ Г. СКОВОРОДИ ТА ДРАМИ КАЛЬДЕРОНА ДЕ ЛА БАРКИ «ЖИТТЯ – ЦЕ СОН»

У статті простежено типологічну спорідненість поезій Г. Сковороди та драми Кальдерона де ла Барки «Життя – це сон» у контексті барокової літератури. Очевидна близькість пошуків і відкриттів обох митців у їх світоглядних, людинотворчих та естетичних концепціях, співзвучних із бароковою добою. На перший план письменники висували необхідність визначення людиною, духовний світ якої є ареною двобою добра і зла, свого місця у Всесвіті і на Землі. Підкреслено, що основним відкриттям філософії українського митця Г. Сковороди є проблема щастя людини та шляхи його досягнення. У творах мандрівного філософа людина виступає мірою всього існуючого, бо перш, ніж пізнати великий і символічний світи, вона повинна пізнати саму себе. Найважливішим для людини Сковорода вважав щастя. Щастя повинно бути побудоване на непохитній основі, яку складає невидимість, воно не залежить ні від землі, ні від небес. У кожній людині є своя природа, тому можна обрати собі заняття у «сродності» з цією природою. Доля Кальдерона, творця естетики бароко, складає вузол суперечностей його епохи. Письменник поєднує філософські роздуми над сутністю людського життя, над пошуками істини, свого місця в суспільстві, розуміння людиною самої себе з палкою пропагандою релігійного фанатизму й самозречення. Незважаючи на те, що шлях героїв Кальдерона до усвідомлення сенсу буття тяжкий і тернистий, сповнений втрат, розчарувань і сумнівів, письменник вірить у те, що людина здатна перемогти себе і вистояти перед лицем невблаганної долі. Естетичний ідеал людини, вибудований у його творах, вів читачів та глядачів до пробудження душі, до плідної діяльності на шляху реалізації своїх прихованих можливостей, до розкриття таємниць буття, до пошуку істини. Світ символів і алегорій як яскраве відображення естетики бароко зближує Г. Сковороду і Кальдерона де ла Барку в думці, що призначення людини як соціальної істоти – прокинутись до життя, зробити світ навколо себе кращим, прямувати до вищого абсолюту.

Ключові слова: доба бароко, естетика бароко, природа людини, пробудження душі, пошук істини, призначення людини.

PAPUSHYNA V.

Khmelnitskyi National University

TYPOLOGICAL CONTROVERSY BETWEEN H. SKOVORODA'S POETRIES AND CALDERON DE LA BARCA'S DRAMA "LIFE IS A DREAM"

The article traces the typological controversy of H. Skovoroda's poetries and Calderon de la Barca's drama "Life is a Dream" in the context of Baroque literature. The closeness of the artists' searches and discoveries in their worldview, humanitarian and aesthetic concepts, related with the Baroque era, is evident in the works of Calderon de la Barca and H. Skovoroda. In the foreground, the writers put forward the need for man, whose spiritual world is the arena of the duel between good and evil, to determine the place in the Universe and on Earth. It is emphasized that the main discovery of the philosophy of the Ukrainian artist H. Skovoroda is the problem of man, his happiness and ways to achieve it. In the works of the wandering philosopher, man acts as the measure of all that exists, because before knowing the huge and symbolic world, he must know himself. Skovoroda considered happiness to be the most important thing for a person. Happiness must be built on an unshakable foundation, which is invisibility, it does not depend on either earth or heaven. Each person has his own nature, so you can choose an occupation in "controversy" with this nature. The fate of Calderon, as the creator of baroque aesthetics, is a knot of contradictions of his era. The writer combines philosophical reflections on the meaning of human life, on the search for truth, the place in society, a person's understanding of himself with ardent propaganda of religious fanaticism and self-denial. Despite the fact that the path of Calderon's heroes to the realization of the meaning of being is difficult and thorny, full of losses, disappointments and doubts, the writer believes that a person is capable of defeating himself and standing in the face of inexorable fate. The aesthetic ideal of a person, built in his works, led readers and viewers to the awakening of the soul, to productive work on the way to the realization of their hidden possibilities, to the disclosure of the secrets of existence, to the search for truth. The world of symbols and allegories as a vivid reflection of baroque aesthetics brings G. Skovoroda and Calderon de la Barca closer together in the idea that the purpose of man as a social being is to wake up to life, make the world around him better, and move towards the highest absolute.

Key words: Baroque era, Baroque aesthetics, human nature, soul awakening, search for truth, human destiny.

Постановка проблеми в загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Бароко набуло значного розвитку в західноєвропейській та українській культурі XVI-XVIII ст. У цю добу відбулися значні зміни в усіх сферах життя суспільства, зокрема духовного. Твори митців бароко порушували теми швидкоплинності життя, марності існування, у той же час вони були сповнені філософськими роздумами про його сенс. Українське бароко розвивалось в контексті західноєвропейського, водночас зберігало свої особливості, оскільки мало національне підґрунтя. За словами Д. Чижевського, «це був новий розквіт – після довгого підупаду – мистецтва та культури взагалі» [8, с. 67], який мав помітний вплив на подальший розвиток української культури. Бароко дало можливість письменникам по-новому сприймати дійсність, виокремлюючи в ній риси абсурду, дереалізації та ідеал людини, який їм протистоятиме. Ці тенденції можна простежити у творчості українського поета-філософа Г. Сковороди та іспанського

драматурга Кальдерона де Ла Барки, найяскравіших представників бароко в західноєвропейській та українській літературі.

**Аналіз останніх досліджень чи публікацій,
у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор**

Про типологічну спільність творчості Г. Сковороди та митців європейського бароко свідчать праці багатьох вітчизняних науковців (А. Градовський, С. Кримський, А. Макаров, М. Ольховик, М. Попович, М. Ткачук, З. Шевченко). Дослідники виокремлюють такі риси світобачення Г. Сковороди, що споріднюють його з бароковою добою, як бажання охопити думкою світ у всьому його розмаїтті, поєднати з гармонією Всесвіту людське життя, знайти шляхи примирення суперечностей і донести їх до сучасників через філософські та естетичні концепції, художні прийоми й жанри. Учені підкреслюють своєрідність світогляду українського письменника, який ґрунтується на ідеї «трьох світів» та називають його «...не тільки ідейним предтечею нової української літератури, а й очільником мистецтва українського бароко» [1, с. 6].

Численні праці дослідників (Ю. Барабаш, Г. Верба, О. Мишанич, М. Попович, О. Рибка, Л. Ушкалов, Д. Чижевський, Т. Шевчук та ін.) присвячені проведенню типологічних досліджень у галузі світової та української літератури епохи бароко з метою об'єктивного відтворення її широкого культурно-історичного тла та особливостей національних літератур. Дослідники вивчали філософські та естетичні концепції Г. Сковороди в контексті філософських пошуків доби. Варто відзначити дослідження О. Межевікіної та Т. Шевчук, що відстежують емблематику Г. Сковороди в контексті європейських емблематичних збірок, їхніх провідних шаблонів та символічних представлень.

**Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми,
яким присвячується означена стаття**

Ще Д. Чижевський провів численні зіставлення лірики Г. Сковороди з вітчизняними та зарубіжними письменниками, підкресливши «зв'язаність Сковороди з традиціями української та світової релігійної поезії» [8, 136]. Проте проблема людинотворення як складника художнього світу «Саду божественних пісень» в аспекті цінностей та діалогів потребує подальших наукових студіювань.

Формулювання цілей статті

Ставимо за мету визначити коло духовних цінностей людини та діалогічну майстерність Г. Сковороди-лірика в типологічній спорідненості з драмою Кальдерона де ла Барки «Життя – це сон».

**Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових
результатів**

Філософські ідеї поезії Г. Сковороди (1722-1794) багато в чому перегукуються з духовними пошуками героїв найвідомішого представника бароко в європейській літературі іспанського письменника Педро Кальдерона де ла Барки (1600-1681), проте в ній знайшли риси української ментальності, які виявляються при типологічному зіставленні творчості обох письменників. Основним відкриттям філософії українського митця Г. Сковороди є проблема людини, її щастя і шляхи його досягнення. Ця думка органічно впливає з його вчення про «дві натури» і «три світи». Концепція трьох світів Григорія Сковороди стверджує, що існують світи: великий, або макрокосм (Всесвіт); малий, або мікрокосм (людина); символічний (Біблія, міфологія, тощо) [10, с. 46]. Поділ світу на його різновиди, як і поділ його на видиму (матеріальну) і невидиму (духовну) натури, сягає античної філософії, де була висловлена думка про тотожність людини із всесвітньо-космічною субстанцією [7, с. 69]. За цією концепцією єдності людини і Всесвіту, людина – малий світ, мікрокосм, що зосереджує в собі всі особливості Всесвіту, макрокосму. Тобто людина – це модель великого світу, його копія у зменшеному розмірі. У творах мандрівного філософа Г. Сковороди людина виступає мірою всього існуючого, бо перш, ніж пізнати великий і символічний світи, людина повинна пізнати саму себе. Найважливішим для людини Сковорода вважав щастя. Щастя повинно бути побудоване на непохитній основі, яку складає невидимість, воно не залежить ні від землі, ні від небес. Наше щастя – світ душевний, пізнання самого себе. У кожної людини є своя природа, тому можна обрати собі заняття у «сродності» із цією природою.

Творчість іспанського письменника Педро Кальдерона де ла Барки належить до XVII ст., коли Іспанія здійснила ряд великих завоювань в Америці та Європі і досягла надзвичайного розквіту. Однак наприкінці століття стрімкий занепад іспанської державності, втрата частини заокеанських і європейських колоній, невдалі війни з Францією, опозиційні рухи і повстання, розпад колишніх моральних норм і традицій, католицька реакція – створили загальну атмосферу занепокоєння, тривоги й розгубленості. У літературі, із одного боку, посилювалося тяжіння до одвічних ідеалів, піднесеного, краси, а з іншого, – виявилось трагічне світосприйняття, потяг до містики, абстракцій, символів, алегорій, що створило образ хаотичної картини дійсності, де людина була залежною від божественного Провидіння і долі, але наполегливо шукала своє місце в розбурханому світі. Доля Кальдерона, творця естетики бароко, складає вузол суперечностей його епохи. Письменник починав свій творчий шлях як абсолютно світська людина і, водночас, як палкий прихильник

віри, служитель церкви, поєднуючи філософські роздуми над сутністю людського життя, пошуками істини, свого місця в суспільстві, розуміння людиною самої себе з палкою пропагандою релігійного фанатизму й самозречення. Незважаючи на те, що шлях героїв Кальдерона до усвідомлення сенсу буття тяжкий і тернистий, сповнений втрат, розчарувань і сумнівів, письменник вірить у те, що людина здатна перемогти себе й вистояти перед лицем невблаганної долі. Естетичний ідеал людини, вибудований у творах Кальдерона де ла Барки, вів читачів та глядачів до пробудження душі та плідної діяльності на шляху реалізації своїх прихованих можливостей, до розкриття таємниць буття і пошуку істини.

Попри часову розбіжність у творчості Кальдерона де ла Барки і Г. Сковороди, очевидна близькість пошуків і відкриттів митців у їх світоглядних, людинотворчих та естетичних концепціях, співзвучних з бароковою добою. На перший план письменники висували необхідність визначення людиною, духовний світ якої є ареною двоюдою добра і зла, свого місця у Всесвіті і на Землі, де панує хаос і блукання:

Життя, як день майне, коли з дитяти

Стає дідусь, і вже пора вмирати;

Вік, що година, рік – що мить одна [4, с. 36], – повчально нагадував Кальдерон в драмі «Життя – є сон», спонукаючи героя до дієвості на життєвому шляху.

І Сковорода у вірші «Все лице морщини...» говорить про швидкоплинність людського життя, даючи таку його формулу:

Живе лиш по правді веселий із виду,

Хто має світло, а темряви – й сліду.

Того ж, хто сумує, без просвіту тужить,

Постійна зла смерть приповільнено душить [6, с. 85]

Земне життя, з погляду філософів барокової доби Г. Лейбніца, Д. Локка, Б. Паскаля, – вагання між життєлюбством і аскетизмом, тернистий шлях блукання як усвідомлення його складності. «Світ ловив мене, але не піймав», – констатує Сковорода свою одісею духу [5, с. 37]. Головний герой драми Кальдерона «Життя є сон» Сехізмундо, блукаючи в «лабіринті світу», висловлює як ідеал барокової доби думку про велич людини, що йде нелегким шляхом до пізнання себе й вищих істин, щоб явити світові торжество свого розкутого духу, переборюючи ниці інстинкти. Людина не може змінити Долю, але може боротися з нею, ставати досконалішою і таким чином йти до Бога, ставати його образом на землі. Сехізмундо подолав у самого себе на цьому шляху вади і пристрасті:

Перемог я жду великих

І найбільшу, наче муку, –

Це змогти себе... [4, с. 92]

Слава, багатство, влада скороминуші, це лише сон. Головне для людини – висока духовність, справедливість, мудрість – ось висновок шукань героя Кальдерона.

Найбільші письменники доби бароко були людьми релігійними. Багато їхніх творів пройняті релігійною ідеєю і відносяться до релігійного мистецтва. Однак найбільші з них (Кальдерон, Кеведо, Грасіан, Тірсо де Моліна) стикалися у своїй творчості з народними уявленнями та народними поглядами. Вони дали тверезу і гостру критику світу грошей та наживи, змальовували пересічну людину [3, с. 24]. У збірці Сковороди «Сад божественних пісень», що корінням сягає у Святе Письмо, через барокову «гру протилежностей», антитезу, автор підкреслює біблійні морально-ціннісні орієнтири на шляху самовдосконалення людини: святість-гріховність, правду-брехню, гординю-смирненість, щедрість-скнарість, світле-темне, закріплюючи свої сентенції, «половинні зерна», афоризмами, своєрідними формулами життя: «Знаю, чим більше прожив, тим більше подурнів», «Придивись у нутро – друга знайдеш у собі», «Краще десять (літ) корисних, аніж безплідний вік». «Ні за чим не турбуватись – значить не жити, а бути мертвим».

Через майстерне використання в драмі «Життя – це сон» контрастів Кальдерон досягає переконливої сили впливу своїх ідей. Протягом усієї дії п'єси борються день і ніч, світло й темрява, Бог і диявол, гармонія та хаос. У душі головного героя стикаються у протиставленні добро й зло, земне й божественне, пристрасті й обов'язок, і він радо вітає свою моральну перемогу:

Я не сплю, бо відчуваю,

Ким я був і ким я став [4, с. 96], – зумівши подолати ниці інстинкти і стати мудрим правителем.

Як свідчать твори обох митців, К. де ла Барка і Г. Сковорода були знайомі також із популярними в барокову добу західними вченнями про усвідомлювані і неусвідомлювані форми пізнання, які поєднували формальну логіку, математичне мислення із зацікавленням загадковими психічними явищами та одкровеннями, що виникають уві сні. Г. Лейбніц, Дж. Локк, Ф. Бекон на Заході, а в Україні К. Сакович, І. Орновський поєднували логічне мислення та сновидіння, і кожен зі своєю концепцією підходили до спільної думки про їхню близькість і однакову значущість [2].

Світ символів і алегорій сну як яскраве відображення естетики бароко зближує і Сковороду і Кальдерона в думці, що призначення людини як соціальної істоти – прокинутись до життя, зробити світ навколо себе кращим, прямувати до вищого абсолюту. Це, вважали митці, у першу чергу, стосується «сильних світу цього», можновладців, від яких залежать долі народів. Ідеальний монарх, за задумом Кальдерона, –

справедливий і мудрий правитель. Образ вежі, де страждає скута кайданами людина, – символ Долі, від якої залежить усе людство, а птах, що ширяє в небі, – символ жаданої свободи для всіх («Життя – це сон»).

Світ символів, згідно з ученням Г. Сковороди, – це самостійна реальність, що забезпечить людині осягнення Істини [9]. Її ідеал він втілює у «горній республіці», «гірному Єрусалимі» – придуманому світі, сутністю якого є образ гармонійних стосунків між людьми, що встановлюються відповідно до «їхньої духовної природи і справді людських прагнень і інтересів», «немає там ворожнечі й роздору немає... суспільство в любові, любов у Бозі, Бог у суспільстві». Саме туди вказує шлях митець своїми творами.

«Весь світ спить... Спить глибоко, простягнувшись, наче вбитий об землю», – говорив Сковорода про життєве кредо пасивних, здатних лише на комфортне покращення окремих вад життя людей. Це стратегія «в'язнів», котрі не збираються поліпшити свої «камери». Їх серця не відчувають життєвого прагнення, божественного натхнення. «Якщо зогрілося серце твоє у тобі, – говорить Сковорода, – ти повинен, повчаючись, роздмухувати вічно творчу іскру воскресіння, поки не розгориться яскраво це блаженне полум'я і не поглине супротивну тлінь...». Сковорода-мислитель, вимогливий до себе, ставив високі вимоги до тих, хто хотів відігравати провідну роль у суспільстві. І в «Харківських байках», і в 23 вірші «Саду божественних пісень» він неухильно вимагав праці від своїх учнів і друзів, співбесідників:

Брось, любезный, друг безделья,...

Сей момент приймись до дела

Вот, вот, время улывет [6, с. 216]

Бо лише плодами чесною праці людина заслуговує на повагу, через працю досягне вершини і змінить світ на краще.

Герой Кальдерона Сехізмундо з драми «Життя – це сон» досяг шани і поваги народу через дієву мудрість. Навчений наглядом Клотальдо основам наук та моральним підвалинам життя, звільнений від «сну» у «вежі», він дбає про самостійність держави, не прагне помсти для Басиліо, що ув'язнив його, долає у собі любовну пристрасть, з'єднуючи серця Росаури і Астольдо, і оголошує свій шлюб з Естрельєю в інтересах Полонії. Дієвий мудрий правитель – ідеал доби бароко – знайшов яскраве втілення в образі Сехізмундо, що живе інтересами свого народу. Він зрозумів, що влада, слава, багатство – це ілюзорна втіха, яка не може замінити право бути вільним, підпорядкувавши особисту свободу моральним законам людяності.

Цю думку пропагував і мислитель Сковорода, говорячи неодноразово про «сродну працю» і про «славолюбіє», зокрема, у байках «Бджола і Шершень», «Орел і Черепаха». Бажання багатства, слави, влади вселяють у людську душу злостивість, жорстокість, вічне невдоволення.

Недоволені всім ми – тут печалей джерело,

Помислами повні злими – от бунтарства де zelo! [6, с. 102] – тривожиться за людство Сковорода, порушуючи проблему морального права людини на владу. Недосконала людина не може змінити світ на краще: злі, мстиві, пожадливі, агресивні «сильні світу цього» примножують зло як собі, так і в інших людях. Тому виявляючи соціальну активність, ведучи за собою інших, беручи на себе відповідальність за долю держави, вони (правителі) мусять пройти шлях морального зростання.

Розпусти свої вітрила,

Розуму широкі крила,

Пливучи по буйнім морю,

Возведи зінці вгору –

Шлях знайдеш правдивий, [6, с. 40] – радить поет, вказуючи шлях до самовдосконалення.

Як і П. Кальдерон у драмі «Життя – це сон» Г. Сковорода висловлює недовіру в можливість примирення прагнення до слави, влади і моральності, він бачить вихід у відмові від зайвих бажань, у намаганні бути у всьому звичайною людиною з совістю, як «чистий криштал», з «ясним розумом», що пізнає саму себе і весь світ.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, український поет-філософ Г. Сковорода та іспанський драматург Кальдерон де Ла Барка є митцями, твори яких з часом набувають все глибшого смислу. Бароко дало можливість обом письменникам по-новому сприймати дійсність, виокремлюючи в ній риси абсурду, дерезалізації та ідеал людини, який їм протистоятиме. На перше місце Сковорода висуває проблему самоусвідомлення людини, пізнання духовного життя суспільства, прагнення досягти ідеального абсолюту у світі, роздертому протиріччями і неправдою. Кальдерон зобразив реальну, неприховану складність, парадоксальність людини, її життя, формуючи в уяві сучасників ідеал, який є гарною, але нездійсненою мрією, та до якої варто прямувати. Обидва філософи вважали, що сили, які протистоять злу, знаходяться в самій людині, дані їй від природи, їх красу треба відкрити, пізнати і привести в дію, що яскраво демонструє типологічну спорідненість творчості українського та іспанського митців у контексті барокової літератури.

Література

1. Градовський А. Творчість Григорія Сковороди у контексті європейського бароко. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2015. № 4. С. 6–9.

2. Давиденко Г.Й., Величко М.О. Історія зарубіжної літератури XVII-XVIII століття: навчальний посібник. Київ: ЦУЛ, 2007. 292 с.
3. Кавалерова Н.А., Іванова Н.В. Філософсько-освітні горизонти Григорія Сковороди: [моногр.]. Одеса: Астропринт, 2010. 152 с.
4. Кальдерон де ла Барка. Життя – це сон. Київ: Грамота, 2012. 112 с.
5. Рогозинский В. Західноєвропейське бароко: драма Педро Кальдерона «Життя – це сон». *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2010. № 6. С. 37–40.
6. Сковорода Г. Сад божественних пісень. Київ: Дніпро, 1988. 319 с.
7. Тофтул М.Г. Етика: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2005. 414 с.
8. Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. Харків: Прапор, 2004. 272 с.
9. Шевченко З. Григорій Сковорода – останній представник українського літературного бароко. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2013. №12. С. 40–42.
10. Юрій М.Ф. Етика: Підручник. Київ: Дакор, 2006. 319 с.

References

1. Ghradovs'kyj A. Tvorchistj Ghryghorija Skovorody u konteksti jevropejs'kogho baroko. *Ukrajins'jka literatura v zaghaljnoosvitnij shkoli*. 2015. № 4. S. 6–9.
2. Davydenko Gh.J., Velychko M.O. Istorija zarubizhnoji literatury KhVII-XVIII stolittja: navchal'nyj posibnyk. Kyjiv: CUL, 2007. 292 s.
3. Kavalerova N.A., Ivanova N.V. Filososfs'jko-osvitni ghoryzonty Ghryghorija Skovorody: [monoghr.]. Odesa: Astroprynt, 2010. 152 s.
4. Kaljderon de la Barka. Zhyttja – ce son. Kyjiv: Ghramota, 2012. 112 s.
5. Roghozyns'kyj V. Zakhidnojevropejs'jke baroko: drama Pedro Kaljderona «Zhyttja – ce son». *Vsesvitnja literatura ta kuljtura v navchal'nykh zakladakh Ukrajinu*. 2010. № 6. S. 37–40.
6. Skovoroda Gh. Sad bozhestvennykh pisenj. Kyjiv: Dnipro, 1988. 319 s.
7. Toftul M.Gh. Etyka: navchal'nyj posibnyk. Kyjiv: Vydavnychyj centr «Akademija», 2005. 414 s.
8. Chyzhevs'kyj D. Filosofija Gh.S. Skovorody. Kharkiv: Prapor, 2004. 272 s.
9. Shevchenko Z. Ghryghorij Skovoroda – ostannij predstavnyk ukrajins'jkogho literaturnogho baroko. *Ukrajins'jka literatura v zaghaljnoosvitnij shkoli*. 2013. №12. S. 40–42.
10. Jurij M.F. Etyka: Pidruchnyk. Kyjiv: Dakor, 2006. 319 s.